

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ*

Πάνος Κορνηλάκης

Καθηγητής του Αστικού Δικαίου στο Τμήμα Νομικής του Α.Π.Θ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

- I. Εισαγωγή
- II. Ενοποίηση σε διεθνές επίπεδο
- III. Ενοποίηση σε επίπεδο ΕΕ (οι έως σήμερα νομοθετικές πρωτοβουλίες - η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για ένα «Ευρωπαϊκό Δίκαιο των συμβάσεων»)
- IV. Οι προσπάθειες των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας (οι «Αρχές Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων» της Επιτροπής Lando, η ομάδα μελέτης για ένα Ευρωπαϊκό Αστικό Κώδικα, η «ευρωπαϊκή ομάδα για το δίκαιο των αδικοπραξιών» («ομάδα Tilburg»), η ομάδα του κοινοτικού κεκτημένου (the Acquis Group), η «ομάδα της Πάβια», οι «Αρχές των Διεθνών Εμπορικών Συμβάσεων» - UNIDROIT)
- V. Η πιθανολογούμενη μετεξέλιξη του Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων και των Αδικοπραξιών
- VI. Τελική παρατήρηση

I. Εισαγωγή

1. Το ζήτημα της δικαικής ενοποίησης είναι πολυδιάστατο και έντονα αμφιλεγόμενο. Δεν είναι λίγες οι φωνές ενάντια σε μια τέτοια ενοποίηση, φωνές που αφετηριάζονται από το γεγονός ότι στα κράτη μέλη είναι διαφοροποιημένες οι δικαικές παραδόσεις και αξίες καθώς και οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές και υποστηρίζουν, ότι οι εθνικές νομοθεσίες ενσωματώνουν τις εθνικές δικαικές παραδόσεις και λειτουργούν και ως σύμβολα κρατικής αλλά και πολιτιστικής ενότητας, ότι η δικαική ενοποίηση, όταν επιχειρείται με «αυθαίρετα», «εκ των άνω», νομοθετικά μέτρα, έχει ένα σημαντικό κόστος, αφού περιορίζεται έτσι η αυτόνομη εξέλιξη των επιμέρους εθνικών δικαίων και ιδιαίτερα η ευχέρεια κατάλληλης προσαρμογής τους, όταν αυτή εμφανίζεται απαραίτητη λόγω ταχέων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών σε συγκεκριμένο κράτος. Κι αυτό είναι κάτι που ενδεχομένως βιώνεται ως μερική απώλεια της εθνικής δικαικής ταυτότητας. Έτσι, είναι ιδιαίτερα αισθητή μια επιφυλακτικότητα ή ακόμη και σαφώς αρνητική στάση, ιδίως στα κράτη μέλη της ΕΕ, απέναντι στο ενδεχόμενο αντικατάστασης των εθνικών δικαίων με ευρωπαϊκές κωδικοποιήσεις.

Ωστόσο, η προϊούσα παγκοσμιοποίηση της οικονομίας σε πλανητικό επίπεδο αλλά και η ομαλή λειτουργία της ενιαίας εσωτερικής αγοράς σε επίπεδο ΕΕ έχουν καταστήσει αδήριτη την ανάγκη για ενοποίηση ή τουλάχιστον εναρμόνιση εκείνων

* Εισήγηση σε επιστημονική εκδήλωση της ΕΝ.ΑΣ. την 30.4.2004 στην Αθήνα.

τουλάχιστον των τομέων του ιδιωτικού δικαίου, η οποίοι είναι κρίσιμοι για την απρόσκοπτη διακίνηση αγαθών, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων. Στον οικονομικά σημαντικό πυρήνα του ιδιωτικού δικαίου ανήκει αναμφισβήτητα και η ύλη του αστικού δικαίου που αναφέρεται στις περιουσιακές σχέσεις των προσώπων και ιδίως το αποκαλούμενο «δίκαιο των συμβάσεων» και το δίκαιο των αδικοπραξιών. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι οι συζητήσεις και οι πρωτοβουλίες για την ενοποίηση του ιδιωτικού δικαίου εντοπίζονται προπαντός στο δίκαιο των συμβάσεων και το δίκαιο των αδικοπραξιών.

Αλλά η δικαιοκίνη ενοποίηση δεν αποβλέπει – δεν πρέπει να αποβλέπει – μόνο στη διευκόλυνση των διεθνών συναλλαγών ή στη εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς στο επίπεδο της ΕΕ. Στο μεν διεθνές επίπεδο η δικαιοκίνη ενοποίηση μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας που θα προάγει την πολιτισμική προσέγγιση των λαών, ενώ στο πλαίσιο της ΕΕ αποτελεί *sine qua non* προϋπόθεση για την προσδοκώμενη – έστω στο απώτερο μέλλον – πολιτική ένωση της Ευρώπης.

Έτσι, και παρά τις επιφυλάξεις που διατυπώνονται, φαίνεται ότι η δικαιοκίνη ενοποίηση ή τουλάχιστον εναρμόνιση σε ορισμένους τομείς του (εδώ ενδιαφέροντος) αστικού δικαίου είναι από πολλές απόψεις και χρήσιμη και σκόπιμη, ενδεχομένως και αναγκαία.

2. Σήμερα δεν θα ασχοληθώ με το αμφιλεγόμενο ζήτημα της αρμοδιότητας των οργάνων της ΕΕ να νομοθετήσουν σε επίπεδο κωδικοποίησης. Ούτε ιδιαίτερα και με τις διαθέσιμες μεθόδους εναρμόνισης. Επισημαίνω μόνο, ότι η μέχρι σήμερα ακολουθούμενη μέσω Οδηγιών εναρμόνιση – και πέρα από τα ζητήματα αρμοδιότητας των κοινοτικών οργάνων – έχει αποκτήσει μια «κρίσιμη μάζα», που απαιτεί νέα βήματα, αφού οι μετέχοντες στις διεθνείς συναλλαγές αντιμετωπίζουν – αναφορικά με το εφαρμοστέο στις συναλλαγές αυτές ουσιαστικό δίκαιο – τον ωκεανό του ΙΔΔ, στον οποίο βρίσκονται διάσπαρτες 20-30 νησίδες εναρμονισμένου κοινοτικού δικαίου. Παράλληλα, η προτεινόμενη εναρμόνιση μέσω διεθνών συμβάσεων (κατά το πρότυπο της Σύμβασης της Βιέννης) έχει αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα αλλά προσκρούει και σε σημαντικά εμπόδια (όπως οι διαδικασίες κύρωσης από τα εθνικά κοινοβούλια ή η δυσχέρεια τροποποίησης που απαιτεί νέα διεθνή σύμβαση). Οι δυσκολίες αυτές που θα αμβλύνονταν σημαντικά, αν μια τέτοια διεθνής σύμβαση περιοριζόταν στη θέσπιση γενικών μόνο αρχών, θεμελιωδών κανόνων (λ.χ. του δικαίου των συμβάσεων ή των αδικοπραξιών).

II. Ενοποίηση σε διεθνές επίπεδο

1. Στο πλαίσιο των προσπαθειών για ενοποίηση του αστικού δικαίου σε διεθνές επίπεδο ορόσημο (σταθμό θα έλεγα) αποτελεί η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών «για τις συμβάσεις διεθνών πωλήσεων κινητών πραγμάτων» και έχει ήδη καταστεί εσωτερικό δίκαιο σε 62 χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα (με το ν. 2532/

1997, που τέθηκε σε ισχύ από 1.2.1999). Οι ρυθμίσεις της Σύμβασης συνιστούν κορυφαία έκφανση της συγκριτικής των δικαίων σε παγκόσμιο επίπεδο και επιτυγχάνουν μια, κατά γενική ομολογία, δίκαιη στάθμιση και εξισορρόπηση των συμφερόντων των μερών. Κι' αυτό γιατί αποτελούν έναν επιτυχημένο συνδυασμό διαφοροποιημένων δικαικών αντιλήψεων από το χώρο του αγγλοσαξονικού και του ηπειρωτικού δικαίου, αλλά και έκφραση τόσο των σύγχρονων συναλλακτικών αντιλήψεων σε διεθνές επίπεδο όσο και μιας υπερεθνικής νομικής σκέψης και λογικής. Έτσι, η Σύμβαση έγινε ευρύτατα αποδεκτή από πλειάδα κρατών από όλα τα σημεία του πλανήτη (με εντελώς διαφορετικά δικαικά συστήματα αλλά και με διαφορετικό πολιτισμικό και οικονομικοκοινωνικό status), γεγονός που την καθιστά *δυνάμει μια σύγχρονη παγκόσμια lex mercatoria για τις διεθνείς πωλήσεις κινητών*, αφού υπόκεινται πλέον στις ρυθμίσεις της περισσότερο από τα 2/3 του παγκοσμίου εμπορίου.

2. Θα έπρεπε ακόμη εισαγωγικά να σημειωθεί, ότι η Σύμβαση, πέρα από την καθολικά αναγνωριζόμενη σημασία της ως ομοιόμορφου ρυθμιστικού πλαισίου για τις διεθνείς συναλλαγές, είναι ιδιαίτερα σημαντική και από δύο άλλες απόψεις: Πρώτο, οι ρυθμίσεις της Σύμβασης επηρέασαν σημαντικά και το έργο της αποκαλούμενης «Επιτροπής Lando», που συντάξε τις «Αρχές Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων», στις οποίες θα αναφερθώ στη συνέχεια της εισήγησής μου. Δεύτερο, οι ρυθμίσεις της Σύμβασης αποτέλεσαν το ρυθμιστικό πρότυπο που υιοθέτησε η Οδηγία 1999/44/EK «σχετικά με ορισμένες πτυχές της πώλησης και των εγγυήσεων καταναλωτικών αγαθών». Η ενσωμάτωση της Οδηγίας αυτής στο εσωτερικό μας δίκαιο πραγματοποιήθηκε με το ν. 3043/2002, με τον οποίο ο έλληνας νομοθέτης *επεξέτεινε τις βασικές ρυθμίσεις της Οδηγίας (που αφορούσαν μόνο την πώληση καταναλωτικών αγαθών) σε κάθε είδους πώληση και τις ενσωμάτωσε στον ΑΚ με τροποποίηση των διατάξεών του που ρυθμίζουν την ευθύνη του πωλητή για πραγματικά ελαττώματα ή για έλλειψη συνομολογημένων ιδιοτήτων*. Έτσι, το νέο δίκαιο της πώλησης του ΑΚ εμφορείται στην ουσία από μια «φιλοσοφία» παρεμφερή με αυτήν της Σύμβασης. Συνεπώς, οι προβληματισμοί που αναπτύσσονται και οι απόψεις που διατυπώνονται σε σχέση με τις ρυθμίσεις της Σύμβασης αποκτούν ιδιαίζουσα βαρύτητα και για την ερμηνεία του νέου δικαίου της πώλησης του ΑΚ.

III. Ενοποίηση σε επίπεδο ΕΕ

1. Στο επίπεδο της ΕΕ, ο κοινοτικός νομοθέτης έχει ακολουθήσει μια επιλεκτική προσέγγιση, με την έκδοση οδηγιών σε συγκεκριμένους τομείς ή για συγκεκριμένες συμβάσεις ή τεχνικές εμπορίας, όπου εντοπίστηκε ανάγκη εναρμόνισης. Έτσι, ιδίως στη δεκαετία του 1990, εκδόθηκε σειρά οδηγιών για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών - μελών στο χώρο του αστικού δικαίου. Στο πλαίσιο αυτό ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι Οδηγίες που αποσκοπούν στην προστασία του καταναλωτή, όπως οι οδηγίες για την ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊό-

ντων¹, για τις συμβάσεις εκτός εμπορικού καταστήματος², για την καταναλωτική πίστη³, για τα οργανωμένα ταξίδια⁴, για τις καταχρηστικές ρήτρες στις καταναλωτικές συμβάσεις⁵, για τη χρονομεριστική μίσθωση⁶, για τις συμβάσεις από απόσταση⁷, για την παροχή χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών από απόσταση (2002/65/EK), με επιστέγασμα την οδηγία 1999/44/EK για την πώληση καταναλωτικών αγαθών⁸, που θίγει ορισμένα από τα σπουδαιότερα τόσο από θεωρητική όσο και από πρακτική άποψη ζητήματα του αστικού δικαίου. Πέρα από το πεδίο της προστασίας του καταναλωτή επισημαίνω την Οδηγία 2000/35/EK για την καθυστέρηση πληρωμών στις εμπορικές συναλλαγές, την Οδηγία 1999/93/EK για τις ηλεκτρονικές υπογραφές και την Οδηγία 2000/31/EK για το ηλεκτρονικό εμπόριο.

Οι Οδηγίες αυτές, καθιερώνοντας αποσπασματικές και ασυστηματοποίητες ρυθμίσεις είχαν περιορισμένη μόνο επίπτωση στην σκοπούμενη ενοποίηση του ιδιωτικού δικαίου και, πάντως, δεν αποδείχθηκαν πρόσφορες για την επίλυση όλων των προβλημάτων που μπορεί να προκύψουν, ενόψει και των αναπόφευκτων διαφοροποιήσεων τόσο κατά τη διαδικασία ενσωμάτωσης των Οδηγιών στα επιμέρους εθνικά δίκαια όσο και κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των σχετικών ρυθμίσεων από τα εθνικά δικαστήρια.

1. Οδηγία 85/374/EOK του Συμβουλίου της 25ης Ιουλίου 1985 για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σε θέματα ευθύνης λόγω ελαττωματικών προϊόντων (EE L 210, 7.8.1985, σ. 29) όπως τροποποιήθηκε από την οδηγία 99/34/EC (EE L 141, 4.6.1999, σ. 20).

2. Οδηγία 85/577/EOK του Συμβουλίου της 20ης Δεκεμβρίου 1985 για την προστασία των καταναλωτών κατά τη σύναψη συμβάσεων εκτός εμπορικού καταστήματος (EE L 372, 31.12.1985, σ. 31).

3. Οδηγία 85/577/EOK του Συμβουλίου της 20ης Δεκεμβρίου 1985 για την προστασία των καταναλωτών κατά τη σύναψη συμβάσεων εκτός εμπορικού καταστήματος (EE L 372, 31.12.1985, σ. 31). Οδηγία 87/102/EOK του Συμβουλίου της 22ας Δεκεμβρίου 1986 για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που διέπουν την καταναλωτική πίστη (EE L 42, 12.2.1987, σ. 48) όπως τροποποιήθηκε από την οδηγία 90/88 (EE L 61, 10.3.1990, σ. 14) και την οδηγία 98/7 (EE L 101, 1.4.1998, σ. 17).

4. Οδηγία 90/314/EOK του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 1990 για τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις (EE L 158, 23.6.1990, σ. 59).

5. Οδηγία 93/13/EOK του Συμβουλίου της 5ης Απριλίου 1993 σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές (EE L 95, 21.4.1993, σ. 29)

6. Οδηγία 94/47/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Οκτωβρίου 1994 περί της προστασίας των αγοραστών ως προς ορισμένες πλευρές των συμβάσεων που αφορούν την απόκτηση δικαιώματος χρήσης ακινήτων υπό καθεστώς χρονομεριστικής μίσθωσης (EE L 280, 29.10.1994, σ. 83).

7. Οδηγία 97/7/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ης Μαΐου 1997 για την προστασία των καταναλωτών κατά τις εξ αποστάσεως συμβάσεις (EE L 144, 4.6.1997, σ. 19).

8. Οδηγία 1999/44/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Μαΐου 1999, σχετικά με ορισμένες πτυχές της πώλησης και των εγγυήσεων καταναλωτικών αγαθών (EE L 171, 7.7.1999, σ. 12).

2. Για το λόγο αυτόν, στις 11.7.2001 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε την γνωστή «ανακοίνωση για ένα Ευρωπαϊκό Δίκαιο των συμβάσεων», με την οποία – για πρώτη φορά – ζητούσε από έναν ευρύ κύκλο φορέων (το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας, κυβερνήσεις κτλ.) απόψεις για το αν και με ποιους τρόπους θα ήταν ευκατάρκτη η ανάληψη πρωτοβουλιών με στόχο την ενοποίηση ή τουλάχιστον εναρμόνιση του δικαίου των συμβάσεων στο πλαίσιο της ΕΕ. Στις 12.02.2003 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε ένα «σχέδιο δράσης» (action plan), στο οποίο επιβεβαιώνει, ότι το συμπέρασμα από τις εκατοντάδες απαντήσεις που έλαβε, είναι να διατηρηθεί η έως τώρα ακολουθούμενη τακτική της ΕΕ να νομοθετεί περιπτώσιολογικά, όπου διαπιστώνεται ανάγκη εναρμόνισης. Παράλληλα, το βασικό πρόβλημα που διαπιστώθηκε έγκειται στην έλλειψη εσωτερικής συνοχής του κοινοτικού δικαίου των συμβάσεων, όπως διαμορφώθηκε με τις παραπάνω Οδηγίες, και, στην μη ενιαία ερμηνεία και εφαρμογή του.

Έτσι, το «σχέδιο δράσης» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής περιλαμβάνει:

α. Τη βελτίωση του υφιστάμενου κοινοτικού κεκτημένου στον τομέα του δικαίου των συμβάσεων, δηλαδή στη βελτίωση της σχετικής (υφιστάμενης αλλά και μελλοντικής) κοινοτικής νομοθεσίας σε επίπεδο διατύπωσης και περιεχομένου, ώστε να αποκτήσει συνέπεια και εσωτερική συνοχή και να διευκολυνθεί η ομοιομορφία ερμηνεία και εφαρμογή του.

β. Τη δημιουργία ενός κοινού πλαισίου αναφοράς (common frame of reference), που θα περιλαμβάνει κοινά αποδεκτές αρχές και βασικούς κανόνες καθώς και ορολογία στο πεδίο του δικαίου των συμβάσεων όπως λ.χ. τους κανόνες για την κατάρτιση, εγκυρότητα και ερμηνεία των συμβάσεων ή για τη μη εκπλήρωση καθώς και αποσαφήνιση θεμελιωδών όρων, όπως «σύμβαση», «καταναλωτής» ή «ζημία». Αυτό το κοινό πλαίσιο αναφοράς θα μπορεί να χρησιμοποιείται: α) ως υπόδειγμα για τον κοινοτικό νομοθέτη ώστε να καταστεί συνεκτικότερο τόσο το υπάρχον όσο και το μελλοντικό κοινοτικό δίκαιο (και βέβαια ως βάση για τη διαμόρφωση ενός Ευρωπαϊκού Κώδικα Ενοχών)· β) ως μοντέλο για τον εθνικό νομοθέτη κατά το σχεδιασμό νομοθετικών πρωτοβουλιών (εισαγωγή νέων ρυθμίσεων - τροποποίηση των ήδη υφιστάμενων) και γ) ως βοηθητικό μέσο για την ερμηνεία και συμπλήρωση του ήδη υπάρχοντος, σε επιμέρους θέματα, ενοποιημένου ή εναρμονισμένου δικαίου και ειδικότερα των υφιστάμενων διεθνών συμβάσεων (ή συνθηκών) και

γ. Τη δημιουργία ενός νέου μηχανισμού (optional instrument) στο πλαίσιο της ΕΕ, που θα θέτει στη διάθεση των συμβαλλομένων ολοκληρωμένο σύστημα κανόνων, ειδικά διατυπωμένων για διασυνοριακές συμβάσεις μέσα στην εσωτερική αγορά. Στους κανόνες αυτούς θα μπορούν να παραπέμπουν τα μέρη τη ρύθμιση, ολικά ή μερικά, της συγκεκριμένης σύμβασης που συνάπτουν.

Την πρώτη ύλη για τη δημιουργία αυτού του κοινού πλαισίου αναφοράς (που θα είναι χρήσιμο και στο χώρο των αδικοπραξιών) θα αποτελέσουν καταρχήν οι

υφιστάμενες εθνικές νομοθεσίες τόσο σε επίπεδο κοινού παρονομαστή όσο και σε επίπεδο διαμόρφωσης κοινών αρχών ή επιλογής της άριστης λύσης. Σημαντικός θα είναι εδώ και ο ρόλος της νομολογίας των – ανώτατων κυρίως – εθνικών δικαστηρίων, των καθιερωμένων συναλλακτικών πρακτικών (όπως λ.χ. αποτυπώνονται στις «Αρχές των Διεθνών Εμπορικών Συμβάσεων» του UNIDROIT), της υφιστάμενης κοινοτικής νομοθεσίας και, κυρίως, της Σύμβασης της Βιέννης

IV. Οι προσπάθειες των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας

1. Οι «Αρχές Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων» της Επιτροπής Lando

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η προσπάθεια της Επιτροπής Lando. Η Επιτροπή Lando επιχείρησε, σε δικαιοσυγκριτική βάση, να καθιερώσει τις αρχές εκείνες που καταρχήν φαίνονταν να είναι ευρύτερης αποδοχής στο χώρο της ΕΕ (ένα είδος κοινού παρονομαστή των δικαίων των συμβάσεων των 15 μελών της ΕΕ) αλλά και κρίθηκαν ως ουσιαστικά καταλληλότερες, ενόψει των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στην Ευρώπη. Οι «Αρχές Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων» της Επιτροπής Lando αποτελούν ουσιαστικά ένα ελαστικό υπερεθνικό σύστημα, ένα είδος σύγχρονου *ius commune* με τη μορφή ενός Restatement των γενικών αρχών του δικαίου των συμβάσεων στον ευρωπαϊκό χώρο.

2. Η ομάδα μελέτης για ένα Ευρωπαϊκό Αστικό Κώδικα

Από το 1999 τη σκυτάλη πήρε η αποκαλούμενη «ομάδα μελέτης για ένα Ευρωπαϊκό Αστικό Κώδικα» (Study Group on a European Civil Code), η οποία – υπό την ηγεσία του καθηγητή *Christian von Bar* – επεξεργάζεται σε διάφορα ερευνητικά κέντρα τις ρυθμίσεις ενός μελλοντικού Ευρωπαϊκού Αστικού Κώδικα, με επίκεντρο ορισμένες μορφές συμβάσεων (ιδίως συμβάσεις πώλησης και παροχής υπηρεσιών αλλά και μακροχρόνιες συμβάσεις), τις αδικοπραξίες, τον αδικαιολόγητο πλουτισμό, τη διοίκηση αλλοτρίων και τη μεταβίβαση της κυριότητας καθώς και την εμπράγματη ασφάλεια σε κινητά.

3. Η «ομάδα της Πάβια»

Η αποκαλούμενη «ομάδα της Πάβια» υπό την ηγεσία του καθηγητή *Gandolfi* δημοσίευσε πρόσφατα ένα προσχέδιο του πρώτου βιβλίου ενός «Ευρωπαϊκού Κώδικα Συμβάσεων» (*European Contract Code - Preliminary draft*, Università Di Pavia, 2001) βάσει της εργασίας της «Academy of European Private Lawyers». Ο κώδικας αυτός περιέχει ένα σύνολο κανόνων και λύσεων (και όχι απλώς γενικών αρχών του δικαίου των συμβάσεων) που βασίζονται στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελβετίας και καλύπτουν τη σύνταξη, το περιεχόμενο, την ερμηνεία, την εκτέλεση και τη μη εκτέλεση μιας σύμβασης, τη λήξη και την παράτασή της, άλλες συμβατικές ανωμαλίες και ένδικα μέσα.

4. Η «ευρωπαϊκή ομάδα για το δίκαιο των αδικοπραξιών» ή «Ομάδα Tilburg» (European Group on Tort Law), η οποία δημοσίευσε ήδη τις «Αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου των αδικοπραξιών» (Principles of European Tort Law).
5. Η ομάδα του «κοινοτικού κεκτημένου» (The Acquis Group), η οποία προσεγγίζει το ζήτημα του ευρωπαϊκού δικαίου των συμβάσεων από τη σκοπιά του ήδη υφιστάμενου κοινοτικού δικαίου και όχι από τη σκοπιά των επιμέρους εθνικών νομοθεσιών.
6. Οι «Αρχές των Διεθνών Εμπορικών Συμβάσεων» - UNIDROIT

Για την ενοποίηση του Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων ιδιαίτερα χρήσιμες θα είναι και οι «Αρχές των Διεθνών Εμπορικών Συμβάσεων» (Principles of International Commercial Contracts) που εξέδωσε το 1994 το Διεθνές Ινστιτούτο της Ρώμης για την Ενοποίηση του Ιδιωτικού Δικαίου (International Institute for the Unification of Private Law - UNIDROIT). Οι «αρχές» αυτές χρησιμοποιούνται ήδη ευρέως σε όλο τον κόσμο από διαιτητικά δικαστήρια κατά την αντιμετώπιση διεθνών εμπορικών διαφορών.

V. Η πιθανολογούμενη μετεξέλιξη του Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων και των Αδικοπραξιών

A. Δίκαιο Συμβάσεων

Ολοκληρώνοντας την εισήγησή μου θεωρώ σκόπιμο να αναφερθώ, με πολλή συντομία, στις βασικές κατευθύνσεις, τους άξονες πάνω στους οποίους θα κινείται το επί θύραις Ευρωπαϊκό Δίκαιο των Συμβάσεων (οι παραπομπές γίνονται στα άρθρα του τελικού σχεδίου της «Επιτροπής Lando»).

1. Την αρχή της συμβατικής ελευθερίας (I:102) τόσο ως προς την κατάρτιση ή μη μιας σύμβασης όσο και ως προς τη διαμόρφωση του περιεχομένου της.
2. Την αρχή της καλής πίστης (I:201, I:202)

Η καλή πίστη (και επικουρικά τα συναλλακτικά ήθη και συνήθειες) καθίστανται γνώμονας της εκπλήρωσης των ενοχών και της άσκησης των ενοχικών δικαιωμάτων. Κατά τούτο δεν υπάρχει απόκλιση από τη θεμελιώδη διάταξη του άρθρου 288 ΑΚ. Ερωτηματικό παραμένει μόνο το αν στην πράξη θα δοθεί το σημαντικό εύρος που η ελληνική θεωρία και νομολογία έχουν ήδη, ορθώς, αναγνωρίσει στο άρθρο 288. Η Επιτροπή Lando δεν ακολούθησε εδώ τη ΣτΒ, η οποία δεν επέτυχε να περιλάβει αντίστοιχη ρύθμιση (βλ. άρθρ. 7 § 1 ΣτΒ)

3. Την έννοια του «επλόγου» (I:302)

Σε πολλές διατάξεις του σχεδίου χρησιμοποιούνται οι αόριστες νομικές έννοιες

του «ευλόγου» (reasonableness) και του «μη ευλόγου», προκειμένου να προσδιορισθεί η ύπαρξη, η έκταση αλλά και το ειδικότερο περιεχόμενο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των μερών. Έτσι γίνεται λόγος στο σχέδιο για ευλόγως αναμενόμενη από τον αντισυμβαλλόμενο γνώση ή λήψη υπόψη ορισμένων συνθηκών {1: 303(4), 2:102, 2:202(3) 3:201(3), 3:206, 3:209(3), 5:101(3), 6:111(2)(a), 8:103(2), 8:108(1), 9:503}, για εύλογο χρόνο αναμονής {2:206(2) και (3), 3:203, 7:109(2), 7:102(3), 8:106(3), 8:105(2), 8:108(3), 9:303(2) και (3), 9:506}, για εύλογη αντιπαροχή ή για εύλογο συμβατικό όρο {4:105(3), 4:115, 6:104, 6:105, 6:106(2), 7:110(2)(a), (b), 9:101(2) (a), 9:506, 9:509(2)}, για μη εύλογες (δυσανάλογες) προσπάθειες ή δαπάνες {7:110(1) και (3), 9:102(2)(d), 9:505(1) κτλ. Σύμφωνα με ειδική διάταξη του σχεδίου Lando (1:302), το εύλογο ή μη θα κριθεί με βάση την καλή πίστη και αφού ληφθούν υπόψη τα συναλλακτικά ήθη και συνήθειες, η φύση και ο σκοπός της σύμβασης καθώς και οι συνθήκες της συγκεκριμένης περίπτωσης.

4. Την ενιαία σύλληψη της μη εκπλήρωσης

α. Υιοθετείται η ιδέα της ενιαίας μορφής μη εκπλήρωσης (1:301). Εισάγεται ένα «βασικό πραγματικό», μια «βασική νομοτυπική μορφή», όπου δεσπόζει η κεντρική έννοια της «μη εκπλήρωσης» (non-performance). Ο όρος υποδηλώνει κάθε περίπτωση ανώμαλης εξέλιξης της ενοχής από την πλευρά του οφειλέτη, δηλαδή οι περιπτώσεις που στο ελληνικό δίκαιο θα χαρακτηρίζονταν αδυναμία παροχής, υπερμερία οφειλέτη καθώς και ελαττωματική και, γενικότερα, πλημμελής εκπλήρωση της παροχής (στην οποία, ως γνωστό, εντάσσεται και η μη εκπλήρωση παρεπόμενων υποχρεώσεων). Η «μη εκπλήρωση» συναρτάται (8:101) με την παροχή, στον δανειστή, όλων κατά βάση των ένδικων βοηθημάτων (αυτούσια εκπλήρωση, άρνηση εκπλήρωσης της αντιπαροχής, μείωση της αντιπαροχής, αποζημίωση, κατάλυση του συμβατικού δεσμού). Στο μέτρο μάλιστα που τα δικαιώματα αυτά δεν αντιφάσκουν μεταξύ τους, ο δανειστής μπορεί να τα ασκήσει σωρευτικά ή να μεταπηδήσει από το ένα σε ένα άλλο (8:102). Ειδικοί κανόνες για συγκεκριμένες μορφές αθέτησης είναι σπάνιες εξαιρέσεις. Επισημαίνω εδώ, ότι πραγματικά ελαττώματα του πωληθέντος πράγματος, του μισθίου ή του έργου (που σ' εμάς ρυθμίζονται διαφοροποιημένα και σε διαφορετικά κεφάλαια του ΑΚ) στοιχειοθετούν εδώ μη εκπλήρωση. Η κεντρική αυτή έννοια {«μη εκπλήρωση» (non-performance)} υποδηλώνει βέβαια μόνο το αντικειμενικό γεγονός της μη συμμόρφωσης του οφειλέτη προς τις συμβατικές του υποχρεώσεις και δεν συναρτάται εννοιολογικά με πταίσμα ή ευθύνη του τελευταίου.

β. Η επιλογή αυτή θα πρέπει αναμφισβήτητα να χαιρετιστεί. Ο ΑΚ μας όσο και το πρότυπό του, ο γερμΑΚ, δεν είναι ασφαλώς στο σημείο αυτό πρότυπα νομοτεχνικής αρτιότητας. Το ίδιο ζήτημα, η μη εκπλήρωση, αντιμετωπίζεται ατελώς, α-

ποσπασματικά και με διαφορετικό τρόπο σε διάφορα κεφάλαια του ΑΚ. Έτσι, αφού διακρίνονται ως μορφές ανώμαλης εξέλιξης μόνο η αδυναμία παροχής και η υπερημερία οφειλέτη, αγνοείται και μένει αρρυθμιστή η τρίτη και σημαντική μορφή ανωμαλίας, η πλημμελής εκπλήρωση. Το νομοθετικό κενό, που επιχειρείται να πληρωθεί με αναλογία δικαίου, είναι πολύ σημαντικό αλλά και αδικαιολόγητο (αφού η μορφή αυτή ανώμαλης εξέλιξης ήταν γνωστή, χάρις στον Staub, ήδη από το 1904). Στη συνέχεια παρατίθενται στον ΑΚ διατάξεις για την αδυναμία και την υπερημερία που ισχύουν για κάθε ενοχή (335 επ.) και αργότερα, σε άλλο κεφάλαιο, τα ίδια θέματα ρυθμίζονται με διαφορετικό τρόπο όταν πρόκειται για αμφοτεροβαρή σύμβαση (374 επ.), ενώ διασπώνται αδικαιολόγητα οι ρυθμίσεις για την αρχική και την επιγενόμενη αδυναμία παροχής. Σε όλα αυτά προστίθενται οι διατάξεις του ειδικού ενοχικού για τις επώνυμες συμβάσεις, οι οποίες συχνά εμπεριέχουν ρυθμίσεις αποκλίνουσες από αυτές του γενικού ενοχικού.

Είναι προφανές, ότι αυτός ο κυκεώνας των διάσπαρτων και αυτόχρημα ατελών ρυθμίσεων θα μπορούσε, σχετικά εύκολα, να είχε αντικατασταθεί με μία ενιαία, απλούστερη και οπωσδήποτε πληρέστερη ρύθμιση, με αφετηρία την ενιαία σύλληψη της μη εκπλήρωσης.

5. Την αρχή της αντικειμενικής ευθύνης του οφειλέτη

Η υπαιτιότητα παύει πλέον να αποτελεί προϋπόθεση της ευθύνης του οφειλέτη για μη εκπλήρωση {8:101(1) και (2)}. Υιοθετείται η αγγλοσαξονικής προελεύσεως αντίληψη, ότι με την κατάρτιση της Σύμβασης ο οφειλέτης εγγυάται την προσήκουσα (από κάθε άποψη) εκπλήρωση της παροχής του. Ακόμη και σε περίπτωση «συγχωρητής» μη εκπλήρωσης {ουσιαστικά δηλαδή οφειλόμενης σε ανώτερη βία {8:101(2), 8:108} ο οφειλέτης απαλλάσσεται μόνο από την υποχρέωση εκπλήρωσης ή αποζημίωσης, ενώ ο δανειστής δικαιούται να μην εκπληρώσει τη δική του παροχή (9:201) ή να μειώσει την αντιπαροχή ή να λύσει τη σύμβαση (9:301).

Πρόκειται πραγματικά για αξιοσημείωτη εξέλιξη, αφού, όπως είναι γνωστό, η υπαιτιότητα, έχοντας ισχυρό ιδεολογικό, ηθικό και φιλοσοφικό υπόβαθρο θεωρούνταν, από την εποχή του ρ.δ., *sine qua non* προϋπόθεση για τη θεμελίωση της αστικής ευθύνης. Γι αυτό, όταν διαπιστώθηκε ότι η εμμονή στην υπαιτιότητα δεν οδηγεί συχνά σε ουσιαστικά δίκαιες λύσεις, η εγκατάλειψή της επιχειρήθηκε – και επιχειρείται – αργά, σταδιακά, άλλοτε φανερά και άλλοτε συγκεκαλυμμένα, αλλού διστακτικά, επιφυλακτικά κι αλλού με τόλμη και αποφασιστικότητα, με πρωτοβουλία εδώ του νομοθέτη κι εκεί του δικαστή, με την υποστήριξη ή – σπανιότερα – την πολεμική των θεωρητικών του δικαίου – παντού και πάντοτε όμως ξεκάθαρη, ανυποχώρητη ολοένα και εντονότερη προβάλλει η τάση για περιορισμό του πεδίου εφαρμογής της υποκειμενικής ευθύνης. Τα πρώτα βήματα είχαν ήδη γίνει στο μεν ουσιαστικό δίκαιο με την αντικειμενικοποίηση της έννοιας της αμέλειας και την, σε

πολλές περιπτώσεις, νομολογιακή ανύψωση της «απαιτούμενης στις συναλλαγές επιμέλειας» σε πρακτικώς ανέφικτα επίπεδα, στο δε δικονομικό δίκαιο με τη νομολογιακή αντιστροφή, σε ορισμένες περιπτώσεις, του βάρους απόδειξης της υπαιτιότητας και την αποκαλούμενη «εκ πρώτης όψεως απόδειξη» (*res ipsa loquitur*) της υπαιτιότητας, ενώ εξακολουθούν να πολλαπλασιάζονται τα νομοθετήματα (ιδίως στο πεδίο της εξωδικαιοπρακτικής ευθύνης), με τα οποία εγκαταλείπεται ανοιχτά η αρχή της υπαιτιότητας.

6. *Η αξίωση για αυτούσια εκπλήρωση (9:102, 9:103)*

Στον δανειστή παρέχεται, ορθώς, αν και με σχετικά ευρείες εξαιρέσεις, αξίωση για αυτούσια εκπλήρωση.

7. *Την έννοια της «θεμελιώδους μη εκπλήρωσης» (fundamental non-performance).*

Ως τέτοια θεωρείται η μη εκπλήρωση όταν (8:103) i) η αυστηρή τήρηση των συμπεφωνημένων είναι ουσιώδης για τη σύμβαση, ii) ο δανειστής, λόγω της παράβασης, δεν έχει πλέον ευλόγως συμφέρον στη διατήρηση της συμβατικής δέσμευσης και αυτό το πρόβλεψε ή όφειλε να το είχε προβλέψει ο αθετών οφειλέτης και iii) η μη εκπλήρωση οφείλεται σε δόλο. Σε περίπτωση μιας τέτοιας «θεμελιώδους μη εκπλήρωσης» παρέχονται στο δανειστή περισσότερα δικαιώματα και ιδίως το δικαίωμα να καταλύσει το συμβατικό δεσμό {9:301(1)}. Η έννοια αυτή δεν υπάρχει καθεαυτή στον ΑΚ, στοιχεία της όμως ενυπάρχουν σ' αυτόν, αφού – σε αρκετές διατάξεις του (λ.χ. 337, 343 § 2, 384, 385.2, 386, 401) – τα δικαιώματα του δανειστή διαβαθμίζονται ανάλογα με τη ειδικότερη σημασία της αθέτησης.

8. *Τη διαβάθμιση της ευθύνης ανάλογα με το βαθμό πταίσματος*

Ακόμη, παρά την φανερή εγκατάλειψη της υπαιτιότητας, το σχέδιο της Επιτροπής Lando φαίνεται να μην μπορεί να απογαλακτισθεί από αυτήν, αφού σε ορισμένες περιπτώσεις διαβαθμίζει τις συνέπειες της μη εκπλήρωσης ανάλογα με την ύπαρξη (και το βαθμό) πταίσματος του οφειλέτη: Συγκεκριμένα, η δόλια αθέτηση θεωρείται «θεμελιώδης» και συνδυάζεται με παροχή αυξημένων δικαιωμάτων στο δανειστή (8:103) ενώ με άλλη διάταξη (9:503) η αποζημίωση περιορίζεται μεν στην αποκατάσταση των ζημιών που είχαν προβλεφθεί ή μπορούσαν να προβλεφθούν, ορίζεται όμως, ότι σε περίπτωση δόλου ή βαριάς αμέλειας του οφειλέτη αποκαθίστανται και οι απρόβλεπτες ζημιές, κάτι που για μας σημαίνει εγκατάλειψη της πρόσφορης αιτιότητας. Διατηρώ επιφυλάξεις για τις διατάξεις αυτές κυρίως γιατί θεωρώ ότι διασπούν χωρίς αποχρώντα λόγο την ενιαία ρύθμιση των συνεπειών της μη εκπλήρωσης. Ειδικά δε η δεύτερη όχι μόνο είναι, κατά τη γνώμη μου, ουσιαστικά άδικη αλλά και μη ευχερώς αποδεκτή, αφού υιοθετεί ουσιαστικά, στο πεδίο του αιτιώδους συνδέσμου, τη θεωρία του ισοδυνάμου των όρων.

*9. Σωρευτική άσκηση των δικαιωμάτων υπαναχώρησης και αποζημίωσης (8:102)**10. Την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης*

Ιδιαίτερα θα πρέπει να επιδοκιμασθεί, το ότι – σε αντίθεση με τον ΑΚ (299) – η αποζημίωση που οφείλεται σε περίπτωση μη εκπλήρωσης περιλαμβάνει και την αποκατάσταση της μη περιουσιακής ζημίας {9:501(2)(a)}.

11. Το δικαίωμα για μείωση της αντιπαροχής

Εισάγεται γενικό δικαίωμα μείωσης της αντιπαροχής σε περίπτωση μη εκπλήρωσης (9:401). Η ρύθμιση γενικεύει το γνωστό μας δικαίωμα για μείωση του τιμήματος ή του μισθώματος ή της αμοιβής του εργολάβου σε περίπτωση πραγματικών ελαττωμάτων του πωληθέντος ή του μισθίου ή του έργου. Και το γενικεύει προς δύο κατευθύνσεις: το δικαίωμα για μείωση παρέχεται αφενός μεν σε κάθε σύμβαση αφετέρου δε για κάθε είδους αθέτηση (και όχι μόνο για ελαττωματικότητα).

12. Την κατάλυση του συμβατικού δεσμού

Τα μειονεκτήματα της ρύθμισης του ΑΚ για τη μη εκπλήρωση (στα οποία και έχω ήδη αναφερθεί) επαναλαμβάνονται και στην, ομοίως περίπλοκη, αδικαιολόγητα διαφοροποιημένη, αποσπασματική και διασπαρμένη ρύθμιση του δικαιώματος του δανειστή να απαλλαγεί από το συμβατικό δεσμό σε περίπτωση ανώμαλης εξέλιξης της σύμβασης. Θυμίζω: Διαφορετικά ονόματα για το ίδιο δικαίωμα: Υπαναχώρηση (συμβατική και νόμιμη), αναστροφή, καταγγελία, ανάκληση. Ενμέρει η ρύθμιση στο γενικό ενοχικό (αλλά και εκεί διαφοροποιημένη) ενμέρει στις διατάξεις του ειδικού ενοχικού για τις επώνυμες συμβάσεις (και εκεί με διαφοροποιημένες προϋποθέσεις αλλά και έννομες συνέπειες). Ενέργεια άλλοτε *ex nunc* και άλλοτε *ex tunc*. Επιστροφή των παροχών που είχαν εκπληρωθεί άλλοτε με αδικαιολόγητο πλουτισμό και άλλοτε με ενοχή εκ του νόμου. Ένα πραγματικό χάος.

Η αρχή *pacta sunt servanda* και η συνακόλουθη η αρχή της κατά το δυνατό διατήρησης των συμβάσεων σε ισχύ παρά την ενδεχόμενη ανωμαλία στην εξέλιξή τους συνιστούν *sine qua non* προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία των διεθνών συναλλαγών. Τούτο σημαίνει, ότι σε περίπτωση συμβατικών παραβάσεων ο αντισυμβαλλόμενος του αθετούντος θα πρέπει να επιδιώξει καταρχήν την ικανοποίησή του με ένδικα βοηθήματα της αυτούσιας εκπλήρωσης, της μείωσης του τιμήματος και, κυρίως, της αξίωσης αποζημίωσης. Ενόψει του ότι η λύση της σύμβασης συνεπάγεται, στις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, βαρύτερες οικονομικές συνέπειες για τον αθετούντα (σημαντικά έξοδα αλλά και κινδύνους μεταφοράς ή και αποθήκευσης των επιστρεφόμενων αγαθών, συναλλαγματικές διατυπώσεις κτλ.) το δικαίωμα υπαναχώρησης παρέχεται, ως *ultimum remedium*, μόνο περίπτωση «θεμελιώδους

μη εκπλήρωσης».

Ωστόσο, η ουσία είναι καταρχήν απλή: Όταν η αθέτηση έχει ορισμένη βαρύτητα, ώστε ο δανειστής να μην έχει πλέον ευλόγως συμφέρον στη διατήρηση της σύμβασης, θα πρέπει να του δοθεί το δικαίωμα να καταλύσει τον ενοχικό δεσμό, ανεξάρτητα από το αν η αθέτηση οφείλεται σε υπαιτιότητα του οφειλέτη ή όχι. Η έλλειψη συμφέροντος στη διατήρηση της σύμβασης θα μπορεί να κρίνεται κάθε φορά με βάση την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη και αφού ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες της σύμβασης όσο και οι ειδικότερες επιπτώσεις της αθέτησης στα συμφέροντα του δανειστή. Στο πλαίσιο αυτά είναι σκόπιμο, σε περίπτωση υπερημερίας, να επιβληθεί στο δανειστή η υποχρέωση να θέσει στον οφειλέτη εύλογη προθεσμία εκπλήρωσης και μετά την άπρακτη παρέλευσή της να δικαιούται να καταλύσει το συμβατικό δεσμό.

Είναι, λοιπόν, άξιο επιδοκιμασίας, ότι το σχέδιο ρυθμίζει το ζήτημα της λύσης του συμβατικού δεσμού με βάση αυτή την απλουστευμένη σύλληψη (9:301 επ.). Αξίζει να σημειωθεί, ότι η λύση του συμβατικού δεσμού δεν έχει αναδρομική ενέργεια (9:305), ότι οι παροχές που εκπληρώθηκαν δεν επιστρέφονται υποχρεωτικά αλλά μόνο εφόσον το θελήσουν τα μέρη (9:305-9:309) ενώ προβλέπεται και δικαίωμα αποζημίωσης (9:505-9:506).

13. Σημαντικές είναι ακόμη οι προβλέψεις για:

α. Τους όρους που δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως (2:104, 4:110)

β. Την ευθύνη από τις διαπραγματεύσεις {2:301 (αρνητικό διαφέρον), 2:302}

γ. Την μεταβολή των συνθηκών (6:111)

δ. Την προβλεψιμότητα της αποκαταστατέας ζημίας (θετικό διαφέρον, 9:502) σε περίπτωση μη εκπλήρωσης (9:503)

ε. Τη σύμβαση υπέρ τρίτου (6:110)

B. Δίκαιο Αδικοπραξιών (οι παραπομπές γίνονται στο τελευταίο σχέδιο της «ομάδας μελέτης για ένα Ευρωπαϊκό Αστικό Κώδικα» (βλ. παραπάνω υπό IV 2)

1. Εισάγεται ως κανόνας η υποκειμενική ευθύνη (1:101) με παράλληλη πρόβλεψη αρκετών και ενδιαφερουσών περιπτώσεων αντικειμενικής ευθύνης (3:101 επ.).

2. Εισάγεται γενική αξίωση πρόληψης (1:102, 7:301)

3. Η ζημία θεωρείται νομικά σημαντική (και αποκαταστατέα) είτε όταν τούτο προβλέπεται ρητά {2:101 (1) (α)}, είτε όταν προκαλείται από την προσβολή δικαιώματος ή συμφέροντος άξιου έννομης προστασίας {2:101 (1) (β), (c)}. Ωστόσο, ξενίζει η πρόβλεψη {2:101 (2), (3)}, ότι στις δύο τελευταίες περιπτώσεις η ζημία αποκαθίσταται εφόσον τούτο κριθεί ως δίκαιο και εύλογο ενόψει του λόγου της ευθύνης, της φύσης της ζημίας, των ευλόγων προσδοκιών του ζημιωθέντος και των σχετικών επιταγών της δημόσιας τάξης. Ακόμη, ξενίζει δογματικά και η πρόβλεψη,

ότι η *ασήμαντη ζημία* δεν αποκαθίσταται (7:102).

4. Αποκαθίσταται η *μη περιουσιακή ζημία τρίτων προσώπων*, εφόσον βρίσκονταν σε «ιδιαιτέρα στενή προσωπική σχέση με τον άμεσα ζημιωθέντα» {2: 202 (1)}.

5. Καθιερώνεται ευθύνη για *παροχή εσφαλμένων πληροφοριών* (2:207), για *μόλυνση του περιβάλλοντος* (έναντι του κράτους, 2:209) και για *παρακίνηση σε αθέτηση σύμβασης* (2:211).

6. Καθιερώνεται αντικειμενική ευθύνη (ευθύνη από διακινδύνευση) για ζημίες από: *ζώα* (3:205), *ελαττωματικά προϊόντα* (3:206), *δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον* (3:207), *τροχαία ατυχήματα* (3:208), *επικίνδυνα αντικείμενα, δραστηριότητες και διαδικασίες* (3:209: γενική ρήτρα ευθύνης από διακινδύνευση).

7. Καθιερώνεται η *ανώτερη βία ως λόγος απαλλαγής* από την αδικοπρακτική ευθύνη (6:108).

8. Εισάγεται μια επικίνδυνη κατά τη γνώμη μου δυνατότητα *περιορισμού ή και αποκλεισμού της ευθύνης*: α. όταν τούτο κρίνεται δίκαιο και εύλογο και εφόσον η ζημία δεν προκλήθηκε με δόλο και η πλήρης αποζημίωση θα ήταν δυσανάλογη προς το πταίσμα του δράστη ή τις δυνατότητές του να αποφύγει την πρόκληση της ζημίας(7:202),

β. Όταν ο ζημιωθείς αποζημιώνεται από ασφαλιστικό φορέα (8:202).

VI. Τελική παρατήρηση

Οι υπό διαμόρφωση βασικές αρχές ενός Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων και ενός Ευρωπαϊκού Δικαίου των Αδικοπραξιών δεν έχουν ακόμη «ιδία» δεσμευτικότητα. Έτσι, το εύρος της μελλοντικής εφαρμογής τους συναρτάται απόλυτα με τη δύναμη πειθούς που διαθέτουν. Από τα όσα ήδη ανέφερα, οι προοπτικές φαίνονται ευοίωνες. Ανεξάρτητα από αυτό, όμως, και πέρα ακόμη από την αδιαμφισβήτητη επιστημονική της αξία, η πιο σημαντική ίσως προσφορά της εργώδους προσπάθειας που έχει εδώ και χρόνια αναληφθεί είναι η πραγματικά ανεκτίμητη συμβολή της στην ευρωπαϊκή νομική σκέψη και, συνακόλουθα, στη διαμόρφωση μιας «ευρωπαϊκής» νομικής επιστήμης.